

OBMANE INFRASTRUKTURE: ANTROPOLOŠKI I EKOLOGIJSKI OGLEDI HIDROLOŠKIH ZAHVATA U DREŽNIČKOM POLJU

Izvorni znanstveni članak
Primitljeno: 29. 3. 2024.
Prihvaćeno: 21. 5. 2024.
DOI: 10.15176/vol61no110
UDK 39:574
556.18(497.5)(23.046Drežničko polje)

IVONA GRGURINOVIĆ

Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu

SANJA HORVATINČIĆ

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Analizom višegodišnjih interdisciplinarnih terenskih istraživanja, te bilježenjem učinaka infrastrukturnih zahvata u prirodni okoliš Drežnice, članak doprinosi složenijem razumijevanju historijskih, društvenih i ekonomskih procesa suodnosa ljudi i prirodnog okoliša, kao ključnih odrednica moderniteta. Pitanje tko, kakvom tehnologijom i s kojim obećanjima upravlja krškim krajolikom, te u kojim se okolnostima i u čijem interesu javlja potreba njegove zaštite, sagledava se u duljem povijesnom trajanju s fokusom na promjene upravljanja Drežničkim poljem. Oslanjajući se na objavljene i arhivske izvore, članak postavlja širi ekohistorijski okvir za analizu suvremenog antropogenog utjecaja na Drežničko polje, na primjeru aktualnog projekta njegove retencije. Učinci hidroinženjerskih zahvata na lokalnu zajednicu sagledavaju se kroz analitičku prizmu procesualne antropologije infrastrukture, a temelje na intervjuima s članovima lokalne zajednice i ekoloških udruga te na analizi birokratskog diskursa studija na okoliš.

Ključne riječi: antropologija infrastrukture, ekohistorija, krško polje, ponori, Drežničko polje, Drežnica, memorijalni krajolik, komodifikacija prirode

1. UVOD¹

Od 2019. godine međunarodna grupa istraživača okupljenih oko projekta *Baština odozdo | Drežnica: Tragovi i sjećanja 1941.–1945.* provodi po nekoliko tjedana godišnje u Drežnici.²

¹ Zahvaljujemo recenzentima i uredništvu *Narodne umjetnosti* na korisnim i konstruktivnim primjedbama, koje su nam pomogle da poboljšamo tekst.

² Projekt *Baština odozdo | Drežnica: Tragovi i sjećanja 1941.–1945.* provodi se u Institutu za povijest umjetnosti od 2019. godine. Koordinatorica i voditeljica projekta je Sanja Horvatinčić, a, uz koautoricu ovog

Interes za razdoblje Drugog svjetskog rata na ovome području proistekao je iz potrebe za generiranjem složenijih pristupa identifikacije, istraživanja i tumačenja raznorodnih fenomena vezanih uz nasljeđe suvremenih vojnih sukoba kroz interdisciplinarni rad na terenu. Iako je projekt primarno usmjeren na istraživanje i dokumentaciju različitih vidova materijalnosti kroz koje pojedinci i društvo fiksiraju pamćenje na Drugi svjetski rat na području nekadašnjeg spomen-područja “Partizanska Drežnica i brinjski gornji kraj” te na kritičku analizu baštinskih praksi, usmjerenost istraživačkog tima na interdisciplinarnost i suradnju s lokalnom zajednicom sustavno je otvarala niz novih istraživačkih smjerova, nametnuvši potrebu proširenja povijesnog i problemskog horizonta čitavog projekta.

Veliki dio istraživanja temeljio se na terenskom radu, odnosno na razgovorima s mještanima i terenskim pregledima krajolika, pri čemu smo bili suočeni ne samo sa slojevitošću materijalnih tragova i memorijalnih praksi na prostoru Drežnice već i s nizom aktualnih socioekonomskih problemima lokalnog stanovništva. Tako smo, primjerice, za probleme suvremenog gospodarenja šumama saznali istražujući ulogu šuma tijekom Drugog svjetskog rata kada su one postajale utočištem lokalnom stanovništvu u vrijeme neprijateljskih napada ili pružale privremeno siguran smještaj pozadinskih partizanskih institucija poput bolnica ili tiskara. Za vrijeme terenskih boravaka u šumama susretali smo ljude u pokretu ili tragove njihove nevidljive, prekarne egzistencije na nesigurnim rutama koje proizvodi europski režim iregulariziranih migracija na periferiji Europske unije. Tragove tih kretanja i iskaze mještana zabilježili smo za potrebe budućih istraživanja, no okolnosti za sada nisu omogućile provedbu cjelovitije i pornije analize te osjetljive problematike.³

Tema koja se osobito nametnula kroz praksu na terenu jest interes mještana za okolišnu problematiku, potaknut planiranom i dijelom započetom realizacijom infrastrukturnog zahvata retencije u Drežničkom polju.⁴ Ova se problematika nametnula prilikom terenskih obilazaka mogućih ratnih zbjegov u blizini krškog polja, koje je geološka struktura, s nizom speleoloških objekata na njegovu istočnom obodu, činila pogodnim skrovištem tijekom progona ili vojnih napada u Drugom svjetskom ratu, ali i ranije. Pri vođenim terenskim pregledima te kroz razgovore s mještanima saznali smo i za ranije oblike korištenja polja, kao što su košnja trave i ispaša stoke, aktivnosti koje su bile usklađene s prirodnim hidrološkim režimom plavljenja i povlačenja vode, te za funkciju i porijeklo ozidanih ponora u jugoistočnom dijelu Drežničkog polja. Saznali smo i za njegovu “čudljivu” prirodu uz koju se vežu predaje o naseljavanju Drežnice. Uzevši u obzir aktualne infrastrukturne zahvate

članka Ivonu Grgurinović, na projektu je sudjelovao niz stručnjaka iz društveno-humanističkog područja: arheolozi, povjesničari, arhitekti, vizualni umjetnici, komparatisti književnosti, koji su znatno doprinijeli i rezultatima na kojima se temelji ovaj rad. Više o projektu: <https://www.ipu.hr/article/hr/761/bastina-odozdo-dreznica-tragovi-i-sjecanja-19411945>.

³ Tema suvremenih migracija na području Drežnice dijelom je obrađena u filmu vizualnog umjetnika Matije Kralja “16.–23.9.2019. Drežnica”, koji je nastao u sklopu istraživačkog projekta *Baština odozdo | Drežnica: Tragovi i sjećanja 1941.–1945.*

⁴ Projekt Retencija Drežničko polje podrazumijeva brtvljenje prirodnih ponora u krškom terenu cementnom smjesom, čime bi se razdoblje plavljenja polja produžilo za 15 dana u odnosu na trenutačni prirodni režim punjenja vodom i njezina otjecaja. Više o projektu retencije navodimo kasnije u tekstu, u poglavlju 3.1.5..

Hrvatske elektroprivrede (HEP) i zabrinutost koju su mještani u vezi s njima izražavali, nametnula se potreba ocrtavanja šireg ekohistorijskog okvira za analizu suvremenog antropogenog utjecaja u Drežničkom polju.

Osobito značajnim za naše istraživanje ukazao se, dakle, dug i složen fenomen odnosa čovjeka i prirode s njezinim specifičnim biološkim, geomorfološkim i hidrogeološkim značajkama, kao i političko-ekonomska uvjetovanost tog odnosa od ranog novog vijeka do danas. U tome je osobita pažnja posvećena ulozi okoliša – krškog krajolika – u ekstremnim uvjetima vojnih aktivnosti i masovnog stradanja tijekom Drugog svjetskog rata, kao i u poslijeratnim memorijalnim praksama, često na samim poprištima nekadašnjih ratnih zbivanja. Do koje se mjere to iskustvo nadovezivalo na ranija iskustva drežničkog kraja u kontekstu izolirane i liminalne pozicije Vojne krajine, te možemo li povezivati to iskustvo s onim srodnih emancipacijskih borbi u kojima je pojam “divljine” (engl. *wilderness*, v. Malm 2018) igrao presudnu ulogu, neka su od pitanja na koja je projekt usmjeren u svom širem problemskom opsegu. Široka protežnost teme odnosa čovjeka i prirode usmjerila nas je ka pokušaju ocrtavanja svojevrzne ekohistorije ili okolišne povijesti drežničkog kraja sa specifičnim fokusom na hidrološku infrastrukturu krškog polja, kao i antropološkoj analizi “obećanja infrastrukture” (Anand et al. 2018).

2. TEORIJSKI OKVIR I ISTRAŽIVAČKE PRAKSE

Terenskim pregledima te sustavnim bilježenjem lokaliteta i materijalnih tragova u krajo-liku putem GPS-a kroz projekt nastaje usložena kartografija šireg drežničkog područja, koja materijalnost Drugog svjetskog rata supostavlja drugim temporalnim slojevima. Preklapanje materijalnih ostataka i tragova ljudskog boravka katkada otkriva specifične multitemporalne kontekste, poput onoga na lokalitetu “Špilja s križevima” na obodu Drežničkog polja. Uz nekolicinu drugih indikatora u samom polju, ova špilja ukazuje na aktivno korištenje tog prostora u ranijim razdobljima.⁵

Metode rada uključivale su vođene terenske preglede terena i brojne razgovore na marginama terenskih istraživanja, kada se isključe diktafoni i sprema terenski dnevnic, te historiografska i dostupna arhivska istraživanja. Provedena su i tri ciljane, polustrukturirana intervjua, dva s članovima okolišnih udruga (od kojih je jedan bio izravno involviran u temu polja i preispitivanje projekta retencije, a drugi nam je dao širi povijesni, društveni i aktivistički kontekst hidroenergetskih infrastrukturnih zahvata u Hrvatskoj) i jedan s mještanimom koji je i javno istupao protiv projekta retencije.

Prvi obilazak Drežničkog polja za cilj je imao mapiranje i dokumentaciju ponora, ozi-danih odvodnih krških kanala smještenih na jugoistočnom obodu polja, na čiji su nam

⁵ U sklopu projekta *Baština odozdo | Drežnica: Tragovi i sjećanja 1941.–1945.* 2020. godine prvi su put provedena arheološka istraživanja na drežničkom području, na lokalitetu “Špilja s križevima” na obodu Drežničkog polja. Nalazi u špilji ukazuju na okupaciju špilje od brončanog doba, kao i povremenu okupaciju kroz razdoblje srednjeg vijeka, sve do 20. stoljeća (Stojević et al. 2020: 7–8).

povijesni i predajni značaj ukazali mještani Drežnice, Miloš Orelj i Branka Radulović, 2019. godine. Značaj ovog devetnaestostoljetnog melioracijskog hidroinženjerskog zahvata, koji bi prema spomenutom projektu retencije u skoroj budućnosti trebao biti priveden posve suprotnoj svrsi – onoj *zadržavanja* vode, odnosno produljenja perioda plavljenja polja – polazna je točka našeg istraživanja, kako u smjeru sagledavanja tog fenomena iz ekohistorijske perspektive tako i kroz teorijsku prizmu antropologije infrastrukture, odnosno onih tendencija unutar nje koje infrastrukturi pristupaju kao objektu istraživanja, a ne analitičkoj leći i *sui generis* ontologiji (Buier 2023: 49).

2.1. EKOISTORIJA I ANTROPOLOGIJA INFRASTRUKTURE

Bilo da je shvaćena kao historiografska disciplina ili nova historijska znanost, ekohistorija pruža znanstveno utemeljen okvir problematiziranju “čovjeka u okolišu s prostorno-vremenskim parametrima” s mogućnošću da “relativizira smisao historijskih periodizacijskih rezova”, otkrivajući “neslućena, mikrohistorijska bogatstva ljudskih iskustava unutar povijesno promjenjivih ekosistema” (Roksandić 2018: 28). Sam pojam okoliša pritom se uglavnom definira kao “skup elemenata koji, svojim složenim vezama, tvore okvir, okolinu i životne uvjete čovjeka i društva” (Delort i Walter 2002: 19). Jednako značajna za širi, interdisciplinarni okvir i metodologiju našeg istraživanja jest činjenica da ekohistorijskim pristupom “socijalnohistorijska, kulturnohistorijska i antropohistorijska problematika dobivaju novi znanstveni smisao, i to na načine koji su prije unidisciplinarni i transdisciplinarni, nego kondicionirani tradicionalnim disciplinarnim regulama i praksama” (Roksandić 2018: 28). Budući da pretpostavlja istraživanja koja uključuju “ljudsku tehniku i praksu u okolišu [...] prošlost, sadašnjost i budućnost [ekohistorija] nameće kao problem na različite načine nego u nekim drugim, tradicionalnim historiografskim disciplinama” (ibid.: 37). Stoga zahvati koji su kroz povijest na različite načine nastojali usmjeravati ili iskorištavati vodotokove krškog terena u Hrvatskoj i regiji svakako spadaju među interese ekohistorijskih istraživanja, iako su – unatoč sve većoj akademskoj produkciji u polju ekohistorije (i) Vojne krajine posljednjih desetljeća – ponori i melioracijski sistemi područja Vojne krajine dosad bili rijetko predmetom istraživanja (usp. Fürst-Bjeliš et al. 2011; Buczynski 2016; Roksandić i Muić 2021).

Kako piše Natalia Buier, danas “definitivno svjedočimo globalnoj infrastrukturnoj groznici u kojoj je država i dalje glavni akter” (Buier 2023: 53). Infrastrukturni projekti, pri čemu u ovom tekstu infrastrukturu promatramo u konvencionalnom smislu “materijalnih instalacija i sustava koji podupiru produktivne i reproduktivne aktivnosti” (ibid.), globalno bujaju: “nova razvojna infrastrukturna paradigma jača, uz pozive na infrastrukturna ulaganja i nove zelene planove” (ibid.). Seth Schindler i Miguel J. Kanai pišu o novoj razvojnoj paradigmi temeljenoj na infrastrukturi na globalnom jugu, poput megagrađova koji se šire na teritorije više država (Schindler i Kanai 2021). Iako takve transnacionalne inicijative podsjećaju na kejnzijski infrastrukturni zamah iz sredine 20. stoljeća, čiji je proklamirani cilj bila modernizacija i poticanje industrijalizacije i ekonomskog rasta, one ustvari “daju prednost prekograničnim vezama i integraciji u globalne lance vrijednosti” (ibid.: 2). Takvi su postkejnzijski široki

zahvati, između ostalog, dali zamaha razvoju “nove” antropološke poddiscipline – antropologije infrastrukture. Novom je nazivamo uvjetno, jer antropološki interes za infrastrukturu, kako navodi Buier, nije recentan: postoji “intelektualna povijest dugotrajne tradicije antropološkog zanimanja za infrastrukturu, kao objekt i metaforu” (Buier 2023: 49).

U kontekstu ovog rada zanima nas prošlost specifične infrastrukture vezane uz regulaciju krškog polja, koliko i “analitičke i političke posljedice sistemskog i stabilnog karaktera infrastrukturnog razvoja” (ibid.: 51). Pritom infrastrukturu ne promatramo kao preddruštvenu, što je kritika koju Natalia Buier upućuje recentnim antropološkim intervencijama koje se više ili manje eksplicitno svrstavaju u antropologiju infrastrukture. U povijesnom prikazu i analizi većih ili manjih, prošlih i trenutnih/budućih infrastrukturnih zahvata u Drežničkom polju te pokušaja “zaštite” memorijalnog i prirodnog krajolika, nastojat ćemo pokazati kako se u infrastrukturi mogu reflektirati historijski procesi i s njima povezane promjene odnosa prema prirodi, modernitetu i marginaliziranim zajednicama.

Iako je, kako smo ranije naveli, stabilnost odlika infrastrukturnog razvoja u smislu njegove perzistentnosti kao sjecišta “suvremenih oblika upravljanja, infrastrukturnog ulaganja i kretanja kapitala kroz krugove razmjene” (ibid.: 52), pojedinačne infrastrukturne projekte mogu karakterizirati diskontinuiteti u izvedbi jer “jednom kada infrastrukturni projekt započne, on ne mora nužno biti i dovršen. On može biti obustavljen ili napušten, odgođen ili njegova izvedba produljena. Napuštanje i obustava mogu biti rezultat društvenih i političkih prijevora povezanih s projektom ili tehničkih, političkih i financijskih neuspjeha” (Anand et al. 2018: 18). Ovakvim diskontinuitetima pozabavit ćemo se u dijelu u kojem dajemo povijesni prikaz infrastrukturnih zahvata u Drežničkom polju i raspravi o njima.

Zahvaćajući povijest dugog trajanja, u pionirskoj ekohistorijskoj analizi područja koje naziva zapadnom Hrvatskom, a u koje spada i Drežnica, francuski povjesničar André Blanc postavlja pitanje: “Tko se zalagao za uvođenje i širenje inovacija? Kome je bilo u interesu da se one usvoje, tko je od toga imao koristi? Je li to bio seljak, feudalni gospodar ili vojna vlast?” (Blanc 1957/2003: 266). Infrastrukturna izgradnja dugo je “obećavala modernost, razvoj, napredak i slobodu za ljude u cijelom svijetu” (Anand et al. 2018: 3). Isto tako, međutim, uvijek postoji opasnost od pogrešaka, urušavanja i štete od infrastrukture (ibid.). Ova, jedna od ključnih tenzija provizornog “obećanja” infrastrukture, smještena “između težnje i neuspjeha, zadovoljavanja potreba i degradacije te tehničkog napretka i njegova naličja” (ibid.), važna nam je u promišljanju ambivalentnog odnosa prema suvremenim infrastrukturnim zahvatima s kojima smo se susrele prilikom terenskog istraživanja.

U nastavku ćemo navesti ključna biološka i hidrološka obilježja Drežničnog polja te ocrtati različite načine upravljanja ili oblike suživota čovjeka i krškog polja kroz povijest, što može poslužiti kao prilog ekohistoriji s fokusom na središnji problem ljudskog bivanja na tom području – regulaciju i suživot s vodom; njezinu istovremenu oskudicu i konstantne pojave plavljenja. U daljnjem ćemo raspravi analizirati nekoliko grupa iskaza koji se fokusiraju na polje u suvremenosti (ali i prošlosti), one mještana, članova okolišnih udruga te rijetke medijske zapise. U zaključku rada osvrnut ćemo se na problem marginalizacije zajednice u kojoj istražujemo te se pozabaviti pitanjem obećanja infrastrukture.

3. DREŽNIČKO POLJE KAO EKOSISTEM DUGOG TRAJANJA

Drežničko polje osjetljiv je ekosustav krškog krajolika, smješten uz jugozapadne obronke Velike Kapele, na površini oko 250 hektara. Dom je niza endemskih vrsta, uključujući samonikle šume hrasta lužnjaka.⁶ Pored svojih iznimnih prirodnih svojstava, polje pruža i osnovu razvoja ljudske djelatnosti u ovom, inače surovom planinskom podkapskom području, na razmeđu Gorskog kotara, Like i Korduna. André Blanc je ovo područje obuhvatio svojom opsežnom ekohistorijskom studijom *Zapadna Hrvatska: studija iz humane geografije*, smjestivši ga uz sam jugozapadni rub definirane regije: "U srcu Kapele razvila su se dugoljasta polja poput dolina, uklještena između antiklinalnih tvrdih vapnenačkih stijena, okružena usjecima nesumnjivoga tektonskog porijekla; to su polja kod Jasenka, Drežnice, Krakara" (1957/2003: 35). Samu Drežnicu čini niz za to područje tipično razrijeđenih i raštrkanih zaseoka, podijeljenih u tri sistema naselja: Gornja i Donja Drežnica, Krakar i Brezno.⁷ Međutim, prostor je ekonomski i prostorno povezan u jednu funkcionalnu organizaciju, a cijeli pejzaž smješten je u šumskom i šumsko-pašnjačkom krečnjačkom području u čijem centru dominira Drežničko polje, kao najniži dio područja (510–518 m nadmorske visine, a uz ponore rječica i do 460 m nv) (Žuvela et al. 1972: 4–5). Pozicija većine naselja određena je trima prirodnim depresijama – poljima Lug, Krakar i Drežničko polje – koja zajedno predstavljaju cjelinu kompleksa kraškog Drežničkog polja, a do kojih je došlo putem selektivne erozije i korozije u krečnjačkim naslagama. Budući da je dno polja nepropustljivo, u vrijeme visokog vodostaja dolazi do ujezeravanja vode u nekim dijelovima polja (Blanc 1957/2003: 35–38). Pojava plavljenja formira limničku fazu i efemerna jezera. Kako je Drežničko polje na najnižoj nadmorskoj visini od navedenih depresija Drežničkog kompleksa, u njemu ujezeravanje traje najduže: od jeseni do proljeća polje je uglavnom poplavljeno, a u ljetnim mjesecima izrazito suho (Žuvela et al. 1972: 5). Međutim, nakon spuštanja vodostaja dolazi do raščlanjivanja jezerske akumulacije i na dnu navedenih depresija pojave se mala izolirana jezera, od kojih se neka zadržavaju preko cijele godine te se ubrajaju u stalne hidrografske objekte (Slika 1). Ta iznimna prirodna pojava uvjetuje smještaj naselja i režim korištenja pojedinih segmenata tog kompleksa polja.⁸ S obzirom na takav hidrološki režim, polje nije bilo korišteno za poljoprivredu, već za košnju i ispašu stoke, međutim u novije vrijeme, s obzirom na ubranu depopulaciju ovog kraja i gotovo potpuno napuštanje stočarstva, veliki dijelovi polja zarasli su u teško проходnu šikaru i travu (Slika 2).

⁶ Utvrđen je popis zaštićenih i ugroženih životinjskih i biljnih vrsta u Drežničkom polju. Riječ je o ukupno 89 vaskularnih biljnih vrsta iz 35 porodica i 7 zajednica (Hulina 2007: 255–256).

⁷ Prema austrougarskim kartografskim i katastarskim prikazima, Drežnica se dijelila na Gornju, Srednju i Donju Drežnicu, no ti se nazivi uglavnom više ne koriste. Krakar, najstariji sistem naselja o kome postoje zapisi u *Madruškom urbaru* iz 15. stoljeća, razdoblja prije naseljavanja današnjeg srpskog stanovništva, te Brezno, koje je formirano najkasnije, u 19. stoljeću, katkada se navode odvojeno iako u administrativnom smislu sva naselja pripadaju Drežnici (Maravić 1982: 11–17).

⁸ Po svojim prirodnim topografskim i fizičko-geografskim karakteristikama područje Drežnice sastoji se iz tri prirodne cjeline. Prva je Drežničko polje koje je procesom karstifikacije diferencirano na tri manja polja. Druga je niža površina podgorine, koja se na nadmorskoj visini od 620–700 m amfiteatralno i koncentrično razvila oko dijelova Drežničkog polja. Treća prirodna cjelina je planinski visoki okvir, predstavljen odsjekom visoke površi razvijenom na visinama 1100–1400 m nv (Žuvela et al. 1972: 6–8).

Slika 1. Vrtače na dnu kraške depresije Drežničkog polja, 1969. (Žuvela et al 1972)

Slika 2. S kazivačem iz Drežnice u obilasku Drežničkog polja, 31. srpnja 2022. (fotografirala Ivona Grgurinović)

3.1. PRIJEDLOG EKOISTORIJE DREŽNIČKOG POLJA

Pored opisanih geološko-morfoloških i bioloških odlika Drežničkog polja, njegov značaj moguće je sagledati u predajnom kontekstu, pri čemu se polje javlja kao dio “utemeljiteljskog mita” zajednice, te na praktično-privrednoj razini, što se očituje različitim oblicima uporabe polja u življenoj praksi. Iz tih uvida možemo sagledati uzroke i razvoj promišljanja regulacije polja kroz realizirane i neostvarene infrastrukturne zahvate te ponuditi svojevrsnu historizaciju tog fenomena. Veće intervencije u krški hidrološki režim polja – primjerice kroz melioraciju ili retenciju – bile su i ostale vezane uz državne investicije i tehnološke mogućnosti te kao takve predstavljaju tipično obilježje moderniteta, određenog idejom ljudske kontrole nad prirodom te eksploatacije i ekstrakcije prirodnih resursa s ciljem stvaranja viška vrijednosti. Kao dio modernizacijskog projekta javlja se i ideja zaštite prirode.

Pitanje tko, na koji način i kakvom tehnologijom upravlja prirodom, te u kojim se okolnostima i u čijem interesu javlja potreba njezine zaštite, moguće je pratiti kroz povijesne etape koje govore o različitim načinima upravljanja ili oblicima suživota s Drežničkim poljem: (1) Polje kao “utemeljiteljski mit”; (2) Počeci infrastrukture – novovjekovni regulacijski i melioracijski zahvati; (3) Drugi svjetski rat (1941.–1945.) – “divljina” kao saveznik otporu; (4) Socijalistička razvojna paradigma i zaštita prirode; (5) Suvremena eksploatacija polja. Ovaj ekohistorijski pregled uporabe polja nudi tek okvir i moguće smjernice budućeg iscrpnijeg historiografskog istraživanja i analize odnosa stanovništva prema različitim pristupima uporabe i regulacije polja, ali i razumijevanja polja kao simboličkog toposa bitnog za određenje identiteta zajednice. Pritom nas zanima kako mještani percipiraju infrastrukturne zahvate prošlih i budućih režima korištenja i regulacije polja, ali i prirodno okoliša općenito; kako vide vlastitu ulogu u nadilaženju toga problema te što nude kao moguća rješenja, primjerice je li svijest da se u prirodu ne smije nasilno intervenirati – izražena kod dijela naših kazivača, osobito šumarskih radnika – suprotstavljena imperativu suvremenog života diktiranog stvaranjem profita i tržišne ekonomije.

3.1.1. “PLUG NA HRASTIĆU” – POLJE KAO UTEMELJITELJSKI MIT

Tijekom brojnih terenskih obilazaka više smo puta čule različite verzije usmene predaje o naseljavanju Drežnice od različitih kazivača, a nalazimo ih i zapisane u osobnim arhivama i sjećanjima. Očuvanost ove predaje među mještanima ukazuje, između ostalog, na to da se odnos prema prošlosti uobličava formiranjem vlastitog razumijevanja “historičnosti”. Sagledavanje temporalnih i fizičkih obilježja prostora kroz usmene predaje govori i o odnosu lokalnog stanovništva prema prirodnom okolišu, posebno prema dinamičnim hidrološkim procesima i klimatskim promjenama koje su od pamtivijeka uvjetovale naseljavanje i život na krškom terenu.

O simboličkom značaju Drežničkog polja za stanovnike Drežnice govori usmena predaja o nastanjivanju ovog područja u 17. stoljeću, kada migracijama stanovništva uslijed

specifičnih vojno-političkih okolnosti, srpsko stanovništvo naseljava pogranično područje Habsburške Monarhije. Prema toj predaji, neka mudra stara žena⁹ – u drugoj verziji zna-
tiželjno dijete¹⁰ – primijetila je veće drvene predmete (plug, panj) na krošnjama hrastova i
zaključila da to polje povremeno plavi do razine krošanja. Bio je to znak da se kuće imaju
izgraditi na višem terenu, podalje od polja, gdje voda ne dopire.

Predaja o naseljavanju usko je vezana uz onu o odlasku “starih naroda”, koje se u
Drežnici, kao i u većem dijelu Like, naziva “Grcima”.¹¹ Ta predaja također govori o utjecaju
prirodnih sila na tijek povijesti i život ljudi. Na ličkom području raširena priča o “snijegu
usred ljeta”,¹² radi kojeg su “Grci” u neko nedefinirano prošlo doba odselili, spominje se i
u Drežnici. Prema nekim iskazima mještana, “Grci” koji su živjeli u polju otišli su radi pri-

⁹ “Nako priča Mile Maravić Čort (Marinkov) o naseljavanju Drežnice: Vođa naroda u to vrijeme bio je Čoko koji je nosio barjak i dokle je donio barjak sve je bilo naše. [...] Također se priča da su po doseljavanju ljudi počeli graditi kuće u Drežničkom polju, pa ih je baka opomenula da je polje plavno (plavi ga voda) jer je ugledala plug na hrastiću i zaključila da ga je podigla voda (plug je bio drveni)” (Radna bilježnica 14. 5. 1977.: 53).

¹⁰ “Kada je prvo pleme stiglo u Drežničko polje veoma se obrađovalo. Bilo je ljeto. U polju pored potoka čiste vode i punog riba i raka rasla je bujna livada. Lug je bio pun ptica koje su na sve strane pjevale, a šuma puna divljih životinja, jelena, srna, zečeva. Miris raznog cvijeća davao je poseban dar života. Prvi posao bio je naći pogodno mjesto za pravljenje koliba i šatora. Od samog početka su se htjeli smjestiti tamo gdje bi i konačno ostvarili svoje domove, izgradili kuće i otpočeli život. U traženju pogodnog mjesta, dali su se na ispitivanje terena i prilika u ovom nepoznatom kraju. Krećući se po lugu među ogromnim (h)rastovim drvećem, uz jednog od muškaraca bio je i njegov desetogodišnji sin, koga su osobito zanimale ptice i ptičja gnijezda na drveću. Dok je otac promatrao teren, njegov sin je stalno zurio gore u drveće. Najednom dijete primijeti nešto neobično. Na jednom velikom hrastu, među njegovim granama u visini oko pet metara od zemlje bio je zaprešen istrunuo debeli panj. Mali je najprije pomislio da se radi o ptičjem gnijezdu, ali se brzo uvjerio da to nije gnijezdo, već stvarno jedan veliki panj, koji nikako nije tamo narastao, već ga je netko tamo donio. Dijete nije moglo da se uzdrži, te je pitalo oca, kako je taj panj dospio tamo. Ni otac nije mogao odmah da mu odgovori, jer ni sam nije imao pojma, kako je taj panj tamo dospio. To je oca zainteresiralo, pa je krećući se dalje po šumi i sam počeo da posmatra ostala drveća. Tako je tu i tamo primijetio da i na ostalom drveću se nađe po neka suva grana i prešena među grane na istoj visini, kao i onaj panj. Vrativši se u logor ispričao je šta je video. Ljudi su počeli diskutovati o tome, što je stajalo i dizalo to drveće gore među granje. Jedni su tvrdili da tu mora biti divljih ljudi, koji se penju po drveću i nose sa sobom te panjeve i granje radi vlastite obrane. Drugi su bili mišljenja da je to djelo vila ili vještica, pošto nikakovih tragova na zemlji nisu primijetili. Jedan je među njima bio mladi, koga su naročito zanimale prirodne pojave i on ih je proučavao. Pošto je ustanovio da je sve drveće, koje se zaprešilo među (h)rastove grane i udaljeno jedno od drugoga bilo na istoj visini od zemlje, došao je do zaključka da je samo voda, odnosno poplava mogla da digne to drveće na istu visinu iznad zemlje i tamo ga ostavila prilikom njenog opadanja. Predložio je svojim, da logore i kuće ne prave u poljskim nizinama, jer će doći poplava, već da se povuku u podnožja planina i tamo počnu sa stanovanjem, tamo gdje poplava ne može stići. Nekoji su ga poslušali i odselili se u brada, dok nekoji nisu vjerovali toj tvrdnji, te se zadržali u polju bliže vode i plodne zemlje. Tek u jesen, kada su naišle kiše i voda počela da plavi njihove logore, uvidjeli su da je učenik imao pravo, pokupili su svoje stvari i povukli se u brda, daleko od poplavljenih polja” (Trbović 1989).

¹¹ Naziv “Grci” vjerojatno označava “drug” narod koji je na tom području živio prije naseljavanja današnjeg stanovništva. Upotreba termina “Grci” raširena je na čitavom ličkom, podgorskom, hercegovačkom i drugim područjima, gdje su migracije raznih etničkih grupa bile česta pojava. Iako su “Grci” često označavali pravoslavno stanovništvo, u slučaju Drežnice taj se termin vjerojatno ne vezuje primarno uz vjeroispovijest, već uz ideju drugog naroda koji je tu živio davno prije, s kojim ovo stanovništvo nije došlo u direktan kontakt i koji je za sobom ostavio neke materijalne tragove (npr. ostaci žida u Drežničkom polju i križeve uklesane u pećinu na obodu istoga polja).

¹² Kako bilježi Matija Dronjić, “gotovo sve ličke i podgorske predaje spominju egzodus starog stanovništva, u većini slučajeva uzrokovan klimatskim nepogodama. Najrasprostranjeniji siže na istraživanom području navodi kako je stari narod odselio iz ovih krajeva zbog snijega koji je pao usred ljeta” (2012: 145).

rodnih nepogoda i nesposobnosti prilagodbe, za razliku od Srba koji su na vrijeme shvatili da polje plavi. U prenesenom značenju, priča govori o mogućnosti prilagodbe prirodnim datostima podneblja kroz razumijevanje i uvažavanje njegovih mijena.

3.1.2. OD MARIJE TEREZIJE DO PONORA

Malo dosad istraženih povijesnih izvora govori o naseljavanju današnjeg stanovništva u Drežnicu. Poznato je da tijekom 17. stoljeća, u razdoblju sukoba Austrijskog i Otomanskog Carstva i uspostave Vojne krajine, dio Srba – prvotno naseljenih oko Gomirja – seli na područje današnje Drežnice.¹³ Taj period obilježen je sukobima između lokalnih vlastelina-veleposjednika i doseljenih migranata-Srba, kojima su austrijske vlasti lažno obećavale autonomiju prebjegom iz područja pod otomanskom upravom. S druge strane, jačala je i tenzija između vlastelina i habsburškog imperija koji, radi obrane carstva od “prodora Turaka”, nastoji centralizirati moć i učvrstiti svoju kontrolu nad graničnim područjem stavljanjem zemljišta u državno vlasništvo. Iako srpski doseljenici uspijevaju privremeno otkupiti od vlastelina zemlju koju su naselili, ugovori se ukidaju reformom Vojne krajine 1746. godine u vrijeme vladavine Marije Terezije. Uspostavom vojno-administrativne podjele graničnog teritorija na regimente, cijela Vojna krajina odvaja se u zasebnu oblast pod izravnom ingerencijom dvora, iz koje su narednih stoljeća Habsburgovci regrutirali vojnike-graničare sve do ukinuća vojne uprave u drugoj polovici 19. stoljeća, kada dolazi do većih društveno-ekonomskih transformacija uslijed prekida vojne obaveze, postupnog nestanka kućnih zadruga i opće promjene klasnih odnosa (Maravić 1982: 35–36).

Čini se da poimanje razdoblja vladavine Marije Terezije – koje se u lokalnom kolektivnom pamćenju proteže od sredine 18. stoljeća sve do početka 20. stoljeća i uglavnom tiče porijekla infrastrukturnih objekata poput cesta, komunalnih cisterni (*šternji*) i ozidanih ponora – u povijesnom smislu odgovara periodu rasapa austrougarske vojne uprave nad tim područjem te uz posljedice modernizacijskih investicija koje se uvode u drugoj polovici 19. stoljeća (izgradnja škola, crkvi, prometnica). Moguće je da strukturne promjene iz razdoblja vladavine Marije Terezije ukazuju na formiranje takvog kolektivnog pamćenja i reflektiraju svijest mještana o značaju gubitka vlasništva nad šumama i pašnjacima, koji tim i narednim reformama Vojne krajine prelaze u državno vlasništvo. Međutim, ovaj bi fenomen svakako zahtijevao daljnja istraživanja i kompleksnije povijesno-ekonomske analize.

Pisane tragove o hidroinženjerskim zahvatima s ciljem meliorizacije Drežničkog polja moguće je pratiti tek od druge polovice 19. stoljeća. Valja istaći da je to razdoblje obilježeno i drugim infrastrukturnim projektima, uglavnom prometnim, poput izgradnje tzv. Rudolfove ceste te planova za implementaciju strateškog projekta željezničke pruge koja

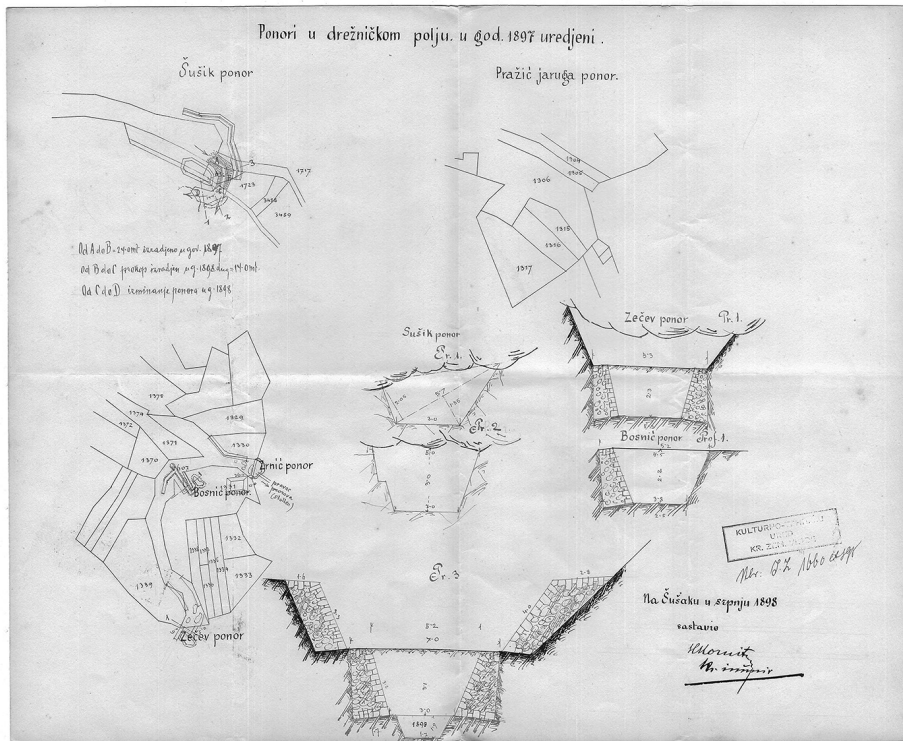
¹³ Sumarni prikaz ovog velikog povijesnog razdoblja temeljen je na Maravić 1982: 14–48.

je prema elaboratu francuskog inženjera Achillesa Clavela trebala prolaziti Drežnicom na trasi od Zemuna preko Ogulina do Senja i Rijeke (Valentić 1990: 59–63). Iako taj projekt nije realiziran, svijest o izgubljenoj prilici prisutna je kod dijela naših sugovornika, dok su planovi za izgradnju tog koridora ostali aktualni sve do danas (Retencija Drežničko polje 2013).

Prvi projekti regulacije voda u krškom terenu proizlaze iz razvoja novih znanstvenih spoznaja (geologija, hidrologija) i primjene novih tehnologija regulacije prirodnih vodotokova. Domaći inženjeri školovani u Beču, poput Valentina Lapainea i Josipa Chvale, specijaliziraju se za taj tip analiza, a hrvatski stručni časopisi pune se novostima o tehnološkim inovacijama i implementacijama hidroinženjerskih poduhvata. Tako Lapaine 1891. u članku “Tekućice u krasu” navodi knjigu *Oskudica vode po krasu u Hrvatskoj vojničkoj Krajini* iz 1874. godine, čija je svrha, smatra on, “da se svestrano pretrese pitanje, ‘kako bi se oskudici vode na Krasu doskočiti moglo, nebi li se naime u jednu ruku štetnim poplavama predusrelo a u drugu ruku vode namoglo, kada i gdje je ni za nevolju ne ima” (Lapaine 1891: 17). Nadalje spominje da je “u prošloj godini [1890] dozvoljenih što u gradnji nalazećih, što još neodpočetih gradnjah nakapnicah i bunarah te obzidanje vrelah u [...] Drežnici, Tomićselu [...]” (ibid.: 3). Iz sličnih izvještaja objavljivanih u stručnom časopisu *Viesti inžinjira i arhitekata* u Zagrebu vidljivo je da postoje kontinuirana iako ne osobito visoka državna ulaganja, alocirana uglavnom iz tzv. krajiške investicionalne zaklade, u održavanje (čišćenje) ponora u Drežničkom polju. Tako je, primjerice, 1886. godine potrošeno 2.700 forinti “za čišćenje ponora u Drežnici”, dok je 1898. i 1899. utrošeno po 1.000 forinti “za čišćenje ponora u drežničkom i krakarskom polju”.

Josip Chvala 1893. godine raspravlja o metodama sprečavanja začepjenja prirodnih ponora u krškim poljima u Lici (Chvala 1893: 34). Navodi se da je praksa sprečavanja začepjenja ponora željeznim rešetkama postojala, a možda i bila preuzeta od “Turaka”, u vrijeme vladavine Osmanskog Carstva nad većim dijelom ličkog teritorija.¹⁴ Spominje i organizirano uređenje, odnosno čišćenje ponora, iz čega je jasno da je zahtjevan posao regulacije voda, koje su donosile štetu usjevima, ali i otežavale život lokalnog stanovništva, uglavnom padao na leđa lokalnih “težaka”, dok tehnički nacrti ukazuju na razvoj inženjerskog pristupa rješavanju problema (Slika 3). Crtica o “Turcima” koji su ponore – osigurane rešetkama – namjerno zatvorili pri povlačenju dodatno govori u prilog tome koliko je regulacija podzemnih voda bila značajan faktor i trajni problem ovoga područja koji su različite uprave i vlasti pokušavale riješiti intervencijama koje su uglavnom imale melioracijski učinak s ciljem pospješivanja poljoprivrednih prinosa i opstanka stanovništva. Na značaj vode upućuje i Blanc, navodeći kako su “mjesto na kojima ima vode toliko važna da ih popisi sadržaja imanja kao i isprave od 15. do 18. stoljeća ne propuštaju spomenuti kao dio vlasništva prilikom ustupanja zemljišta” (Blanc 1957/2003: 60).

¹⁴ “Među narodom okolice Kosinja i Gračaca priča se o velikih željeznih rešetka, koje da su Turci nad glavnimi ponori ponamjestili, a prije njihova odlazka iz Like iz osvete kožami, vunom i zemljom pokrili, samo da plodne te doline čim prije od harajućih poplava propadnu” (Chvala 1893: 34).

Slika 3. Tehnički crtež projekta uređenja ponora u Drežničkom polju 1897. (HR-DARI-56)

Slika 4. Ulaz u ponor Sušik (obzidan 1898), lipanj 2020. (fotografirala Sanja Horvatinić)

Borba s vodom nastavljena je i u 20. stoljeću. Drežničani u međuratnom razdoblju zahtijevaju ulaganja i rješavanje problema melioracije u polju. Primjerice, među predizbornim zahtjevima Drežničana 1935. godine bila je “izgradnja cisterni za vodu, škole; kopanje odvodnih kanala u Drežničkom polju, Krakaru i drugo” (Ivošević i Sobolevski 1982: 55).

3.1.3. “DIVLJINA” KAO SAVEZNIK OTPORA

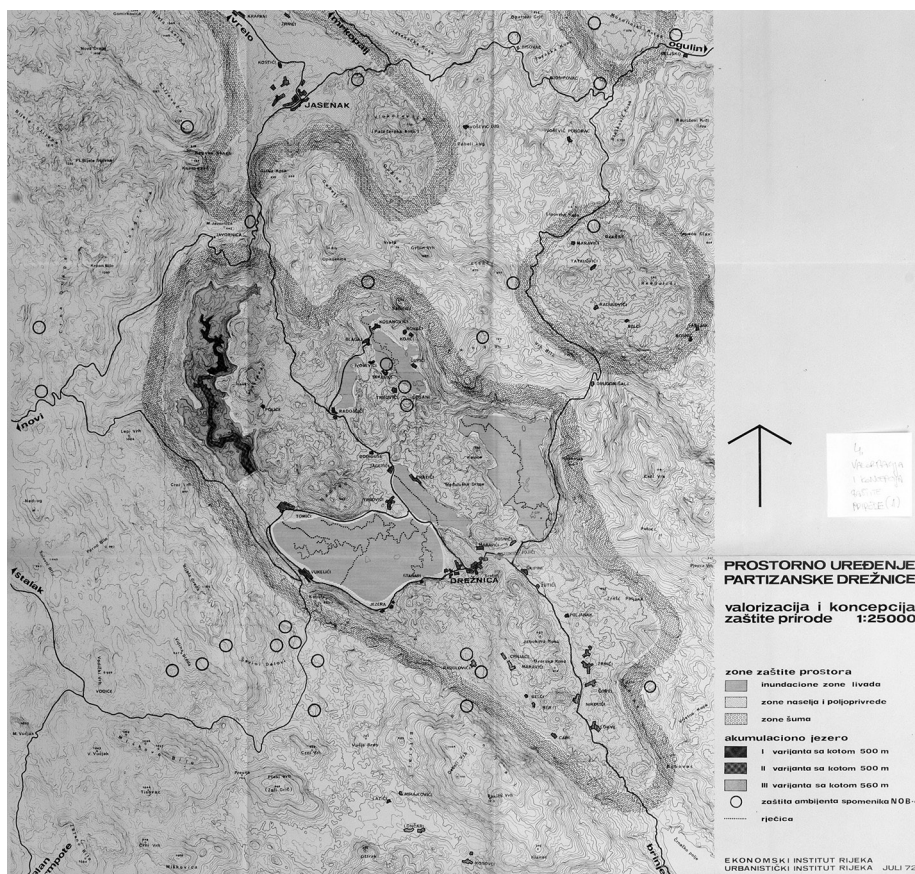
Tijekom Drugog svjetskog rata (1941.–1945.) drežnički kraj postaje poprištem vrlo intenzivnih ratnih zbivanja i vojnih aktivnosti, obilježenih masovnim stradanjem lokalnog stanovništva i stalnim pokušajima očuvanja “slobodnog teritorija” od strane, na tom području dominantnih, partizanskih snaga (Sobolevski 1971). U tim uvjetima krajolik postaje svojevrsan saveznik narodu i partizanima, ne samo radi pružanja utočišta i zaklona od genocidnih progona, internacija i bombardiranja – što je uglavnom bila uloga gustih šuma, špilja i ponora – već i osnovnih resursa poput hrane. Obradivanje krških polja postaje simbol otpora stanovništva u nastojanju da prehrani sebe i vojsku te da se okupatoru ne ustupi ni “zrno žita”. Druga uloga u kojoj se polje javlja tijekom Drugog svjetskog rata jest simboličko-ceremonijalna, budući da su se na poljima – unatoč okupaciji – organizirale proslave ili su formirane partizanske vojne jedinice (Tus 1982: 231; Giron 1982: 412; Metikoš 1982: 554). Plavljenje krških polja u nekim je situacijama imalo i strateško-obrambenu funkciju, budući da su iznenadne vode mogle privremeno spriječiti prodor neprijatelja, a fantomska jezera naprosto zbuniti okupacijske snage.

Do koje se mjere to iskustvo nadovezivalo na ranija iskustva drežničkog kraja u kontekstu izolirane i liminalne pozicije Vojne krajine, te možemo li povezivati to iskustvo s onim srodnih emancipacijskih borbi u kojima je pojam “divljine” (engl. *wilderness*, v. Malm 2018) igrao presudnu ulogu, neka su od pitanja na koja je projekt usmjeren u svom širem problemskom opsegu.

3.1.4. OD MEMORIJALNOG KRAJOLIKA I ZAŠTITE PRIRODE DO TURIZMA

Značajni punktovi u drežničkom krajoliku vezani uz događaje iz narodnooslobodilačke borbe, poput lokacija formiranja jedinica, zborova, lokacije organiziranih zbjegova i dr., sistematično su dokumentirani i obilježavani spomenicima, budući da im je u kontekstu socijalističke Jugoslavije pridavan osobit povijesno-politički značaj. Na taj je način formiran zaseban korpus memorijalne baštine NOB-a, a njihova je koncentracija na području Drežnice, kao i na drugim slobodnim partizanskim teritorijima u Hrvatskoj, bila osobito izražena. Ta su područja tijekom 1970-ih i 1980-ih godina sve više bila usmjerena ka planskom razvoju memorijalnog turizma, kao nosioca privrednog razvoja područja koja su uglavnom bila slabije ekonomski razvijena.

Ideja o osnivanju “Spomen-područja Partizanska Drežnica” javlja se krajem 1960-ih godina, a početkom 1970-ih nastaje prvi stručni elaborat (Žuvela et al. 1972) i urbanistički plan (Karlavaris 1972), koje slijedi i dokumentacija područja brinjskog gornjeg kraja (“Spomen lokaliteti” 1978). Na temelju tih studija nastao je i opsežan prostorni plan početkom 1980-ih, koji je obuhvaćao širi geografski obuhvat, predlažući cjelovitu zaštitu područja Partizanske Drežnice i gornjeg brinjskog kraja (Prostorni plan 1980).¹⁵ Osim ekonomske i prostorne analize štitećenog područja, evidencije memorijalne baštine i materijalne kulture, ovi su elaborati, studije i planovi – čiji su izrađivači bili urbanistički i naučni ekonomski instituti u suradnji s muzejima i zavodima za zaštitu kulturne baštine – sadržavali i plan zaštite i upravljanja prirodom, od kojih su neki bili praćeni kartografskim planovima zona zaštita prirode (Slika 5).

Slika 5. Valorizacija i koncepcija zaštite prirode s ucrtanim zonama zaštite prostora i projekta akumulacijskog jezera, 1972. (1:25000) (Prostorno-urbanističko rješenje 1972.)

¹⁵ Naručitelj plana bio je Odbor za uređenje spomen područja Partizanska Drežnica i Brinjski gornji kraj. Rukovodilac grupe bio je Milan Smokvina, dipl. ing. arh., a suradnici Radovan Kovačić, dipl. ing. arh., Ivo Tironi, prof., Prof. Zdonko Sila, dipl. ing. arh, Božidar Hraba, dipl. ing. gradj., Irena Mikac, arh. tehn. i Vida Prpić, arh. tehn. Konzultanti su bili Rastko Švalba, prof. pov. umj.- konzervator i Milan Bukvić, publicist.

Prva sveobuhvatna studija koja se bavila analizom Drežnice iz perspektive povijesno-memorijalnog značaja i prirodnih značajki i rijetkosti rađena je krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina te i objavljena 1972. godine. Riječ je o opsežnoj studiji u tri dijela kojom su bili pokriveni ekonomski, prostorno-planski i povijesno-ekološki aspekti područja. Izražena “koincidencija” lokaliteta narodnooslobodilačke borbe i prirodnih rijetkosti javlja se kao ključni poticaj zaštiti, ali i sustavnom istraživanju prirodnih odlika i endemskih vrsta toga kraja. Izradom elaborata od kraja 1960-ih godina, dolazi do pripisivanja dvojake vrijednosti, povijesne i prirodne/okolišne, što čini specifikum ove faze odnosa državnih institucija i eksperata prema drežničkom području. Zaštitom pašnjačkih i šumskih areala pod zaštitu dolaze i endemske i raritetne fitocenološke vrste koje treba “nakon zaštite pejzaža identificirati u pejzažu koji kasnije treba proglasiti kao zaštićeni objekat” (Žuvela et al. 1972: 25). Ističe se da “pojava endema uključuje i mogućnost da se prirodnjačko-nacionalni rezervati čuvaju i kao rezervati za naučna istraživanja i demonstracije, što bi se također moglo vrlo dobro povezati s turističkim kretanjem kroz Drežnicu, odnosno valorizirati njene historijske kulturne i prirodne vrijednosti” (ibid.: 9–10). Napomena o turističkom potencijalu proizlazi iz potrebe revitalizacije ekonomske baze i društvenog života na području Drežnice:

Konačno svrha zaštite prirodnih rijetkosti nije u tome da se spriječi svaka prirodna djelatnost, nego da ona posluži revitalizaciji privrednog i društvenog života i proširenju materijalne baze života stanovništva u Drežnici. Stoga se s obzirom na specifične prilike Drežnice ukazuje potreba sinkronizacije između unapređenja privrednih grana kojim se stanovništvo sada bavi i valorizacije velikog broja historijskih, kulturnih i prirodnih objekata od posebne vrijednosti. (ibid.: 26–27)

Smjernicama se tako predviđa “intenziviranje i preorijentacija nekih oblika šumarstva i stočarstva”, kroz “razvoj drvnog dizajna i stajsko visinsko-planinsko stočarenje” i “preorijentaciju i racionalizaciju u planskom razvoju” koja se vidi kao nužna ako se ide na zaštitu prirode (ibid.: 27–31). Zanimljivo je da se kao uzor za te mjere navode tadašnje prakse u Švicarskoj i drugim zapadnoeuropskim zemljama.

U kontekstu rasprave o hidroinženjerskim zahvatima u krški krajolik, unatoč mjerama zaštite prirode, treba spomenuti prijedlog izgradnje akumulacijskog jezera Sušik, koji se također javlja u okviru programa prostorno-urbanističkog rješenja iz 1972. godine:

Specifični hidrološki uvjeti uz geološko-konturne reljefne uvjete omogućuju formiranje većeg akumulacionog jezera u cilju zaštite od poplava naplavinjskih polja, opskrba područja pitkom vodom, a posebno kao nova turistička atrakcija u predjelu Sušik-Tomići. S obzirom da ne postoji geološka ni hidrološka studija tla za projekt ovog jezera moglo se samo prema grubim ocjenama predložiti tri varijante formiranja takvog jezera. [...] Smatra se da bi sa time kraj imao optimalne koristi za vodoopskrbu, melioracije poljoprivrednih površina, sport, turizma, ribolov. Kako ne postoji prethodna odgovarajuća dokumentacija za projekt, ovaj je prijedlog samo ideja. (Karlavaris et al. 1972: 9) (Slika 5)

Prostorni plan spomen-područja iz 1980. godine manji naglasak stavlja na zaštitu prirode, budući da nema dodatnih razrada ideja iz elaborata iz 1972. godine. Ističe se da u Drežnici još uvijek nije formiran Savjet za zaštitu okoline, prema tadašnjoj praksi, te da se razvoj poljoprivrede treba pospješiti hidrotehničkim uređenjem drežničkih polja kroz melioraciju. Radi poticaja turizmu kroz lov i ribolov, predlaže se izgradnja brana na potocima u krškim poljima kako bi se osigurala mala jezera u sušnom razdoblju te “unos kvalitetnijih riba” radi ribolovnog turizma. Ovaj tip prijedloga odskaka o današnjeg principa ekološke zaštite, ali svakako je prisutan i sve jači tržišni imperativ oko privlačenja turista, karakterističan za zadnju fazu samoupravnog socijalizma, koji se sve više okreće tržišnim principima tijekom 1980-ih godina.

Konačno, u projekcijama tih godina navodi se da je

srednjoročnim planom 1981–1985. predviđeno da će “Gojak” i “Elektroprivreda” Zagreb izvršiti daljnja potrebna istraživanja s namjerom stvaranja akumulacionog jezera Sušik — iza Tomića prema Lisini. U svrhu ovoga istraživanja Reštarović je već izradio manju studiju o mogućnosti izgradnje akumulacionog jezera Sušik. Nakon što se izvrše potrebna istraživanja, i ako ona potvrde predviđanja, vjerojatno će se, prema mišljenju ing. Božičevića i ing. Dadasovića prići izgradnji pomenutog jezera. Prema naznačenoj studiji površina jezera iznosila bi oko dva km², a ukupna akumulacija vode oko 40 000 000 m³. Sedam stotina metara uzvodno od mosta (kod Tomića) predviđena je gradnja brane visoke oko 40 metara. Ova akumulacija, koja bi se povezala postojećim prirodnim kanalima s jezerom Sabljaci, povećala bi proizvodnju HE “Gojak” u sušnim mjesecima. Izgradnjom ove akumulacije smanjile bi se, a možda i potpuno izbjegle, poplave većeg dijela Drežničkog polja, kao i Krakarskog polja. Osim toga ova bi akumulacija utjecala i na smanjenje vodnog vala Mrežnice, a time bi se izbjegla plavljenja Ogulina i okolice. Jezero bi istovremeno omogućilo razvoj ribolova i lova na pernatu divljač. Time bi se, naravno, povećale i turističke mogućnosti Partizanske Drežnice, naročito zbog neposredne blizine budućeg turističkog centra Jasenak, kao većeg korisnika ove ponude. Vjerojatno bi se u drežničkim poljima znatno povećala proizvodnja krmnog bilja (sijena) i dr. Sve bi ovo neosporno imalo utjecaja na privredni i društveni razvoj ovoga kraja. (Zrnić 1982: 698)

3.1.5. RETENCIJA DREŽNIČKO POLJE: BIROKRATSKI JEZIK I KOMODIFIKACIJA PRIRODE

Tranzicijsko razdoblje obilježeno je novim valom reformi te nasilnom provedbom infrastrukturnih projekata usmjerenih na eksploataciju energije mimo interesa lokalnog stanovništva; ovi procesi praćeni su ubrzanim padom populacije, sustavnom etničkom diskriminacijom, gubitkom simboličkog značaja stečenog kroz antifašističku borbu te globalnom ekološkom krizom.

Infrastrukturni projekt Retencija Drežničko polje podrazumijeva umjetno brtvljenje prirodnih krških ponora upumpavanjem takozvanih betonskih injekcijskih zavjesa, sa svrhom

produžavanja plavnog razdoblja za 15 dana, poboljšanja energetske učinkovitosti brane na akumulacijskom jezeru Sabljaci i zaštite Drežnici susjednog Ogulina od poplava. Osim toga, predviđa i izgradnju manjih objekata i pristupnih cesta potrebnih za upravljanje retencijom.

U brojnim posjetima Drežnici i Drežničkom polju svjedočili smo nekoliko stadija izvedbe početaka projekta i prisutnosti mehanizacije, a o tome smo dobivali i izvješća od kazivača. Posljednji izvedeni zahvat je gradnja pristupne ceste 2020. godine, koja vodi od postojećeg šumskog puta na obodu polja do jednog od ponora u jugoistočnom dijelu polja (Slika 6).

Slika 6. Radovi na pristupnoj cesti u Drežničko polje za potrebe izgradnje retencije, lipanj 2020. (fotografirala Sanja Horvatinčić)

Povijest projekta naziva Retencija Drežničko polje možemo pratiti kroz niz stručnih studija i dokumenata koje naručuje HEP (dakle, investitor), a ona seže barem do devedesetih godina 20. stoljeća. Kao što je naznačeno, već se početkom 1980-ih godina spominje akumulacija; tvrtka Elektroprojekt iz Zagreba 1989. godine nudi idejno rješenje u dokumentu naziva Retencija/akumulacija Drežničko polje (HEP proizvodnja, Elektroprojekt d.d. 2013). Uslijedio je niz dokumenata: Prethodna studija utjecaja na okolinu 1993., njezine izmjene i dopune 1997., te Studija o utjecaju na okoliš 1997.

Prema dvojici naših kazivača, cijeli niz vodnoenergetskih projekata izgrađenih u 21. stoljeću temeljio se na zastarjelim studijama utjecaja na okoliš i idejnim rješenjima koja potječu iz Jugoslavije. Primjerice:

I da, problem je bio osim toga što su, velim, to stari projekti koji su, ono, zamišljeni, jel, kad se jednostavno drugačije gledalo na prirodu, na ljude, na ono kao, uopće ti neki isto demokratski standardi i koliko tu lokalci uopće imaju *any say*, koliko nemaju. Ovoga, na kraju krajeva i tehnologije su bile drugačije u smislu da nije postojalo, ono, ne znam, solari, vjetar, ovo ono, tako da, velim, to je jedan tip problema, to su, ono, velim, projekti koji su u skroz drugom kontekstu nastajali, a drugi tip problema je bio šta su u to vrijeme kad su te kampanje kretale zapravo bili i Kosinj i Omblu se pokušavalo progurati na temelju starih studija utjecaja na okoliš koje su rađene u drugoj polovici 80-ih, kužiš.

Ili:

Mislim, to su sve, da tak kažem, ko i puno projekata u Hrvatskoj, ovaj, oni su nekad zamišljeni, nekad davno, u ona vremena. Vjerojatno se to spominjalo i negdje još ranije [ranije od 1980-ih] u nekim dokumentima, i zapravo to je, da tak kažem, i politika ne znam tih [nerazgovijetno] dvadesetak godina HEP-a, Hrvatskih voda i takvih poduzeća, kužiš, da recikliraju i vade neke projekte... IG: Iz naftalina?, Kazivač: Da. Mislim, nije to nikakav izniman slučaj.

Godine 2003. i 2004. tvrtka Elektroprojekt provela je niz istraživanja (hidrološko-hidrauličkih, geoloških i geotehničkih, speleoloških, šumarskih, agropedoloških) te objavila o njima studije i izvješća. Kada se radi o *policy* izvješćima, osim studija utjecaja na okoliš za pitanje retencije važni su i prostorni planovi grada Ogulina te planovi upravljanja, posebice onaj izrađen 2008. godine, čija je jedna od svrha bila priprema za usklađivanje zakona s propisima Europske unije. Ovaj dokument spominje i zahvat retencije te navodi kako "ti planovi nisu izvedeni prvenstveno zbog zahtjevnosti projekta i velikih negativnih utjecaja na prirodu" (Plan upravljanja 2008: 26, u daljnjem tekstu PU) te kako "voda daje tom području veliku vrijednost s prirodoslovnog gledišta i gledišta turizma, tako bi se u budućnosti vodne površine na području Drežnice mogle uključiti u turističku ponudu uglavnom zbog atraktivnosti vodne dinamike na oba kraška polja. *Glavni zadatak je svakako očuvanje i poboljšanje kvalitete vode te očuvanje poplavnog režima kraških polja*" (PU 2008: 26, kurziv autorice). Nadalje, navodi se kako su podzemne vode "od neprocjenjive važnosti za budućnost lokalne zajednice. U cilju njihove maksimalne zaštite, sve ostale namjene na tom području mogu okupirati prostor na način da ne ugrožavaju ovaj prirodni resurs. To pretpostavlja ekstenzivan način poljoprivredne proizvodnje, pošumljavanje nekvalitetnih poljoprivrednih površina, sustavno rješavanje problema odlaganja komunalnog otpada" (PU 2008: 26). Vizija koju navodi ovaj dokument je "očuvanje raznolikosti na potencijalnom području Natura 2000"¹⁶ (ibid).

Važno je napomenuti da nam pri pisanju teksta nije bila dostupna izvorna Studija utjecaja na okoliš iz 1990-ih godina, koja nije javni dokument. Ona nije bila dostupna ni

¹⁶ Natura 2000 ekološka je mreža zaštićenih područja Europske unije u koju je uključeno više od 27 000 lokaliteta u Europi, a prema nadležnom Ministarstvu gospodarstva i održivog razvoja Republike Hrvatske, "[e]kološka mreža Republike Hrvatske obuhvaća 25.956 km² i pokriva 36,8% kopnenog teritorija te 9,3% mora pod nacionalnom jurisdikcijom (teritorijalno more i isključivi gospodarski pojas RH)" (<https://mingor.gov.hr/o-ministarstvu-1065/djelokrug/uprava-za-zastitu-prirode-1180/ekoloska-mreza-natura-2000/ekoloska-mreza-natura-2000-u-republici-hrvatskoj/1211>).

članovima okolišnih udruga s kojima smo razgovarale, dostupna im je bila samo Glavna ocjena utjecaja zahvata na ekološku mrežu. Jedna od udruga pokrenula je sudski postupak protiv početka radova i to upravo radi toga što je projekt odobren na temelju, po njihovu sudu, zastarjele studije utjecaja. Investitor je proveo tek Glavnu ocjenu utjecaja zahvata na ekološku mrežu, koja ocjenjuje utjecaj projekta samo na dijelove ekosustava obuhvaćene ekološkom mrežom, dok je studija utjecaja na okoliš sveobuhvatniji dokument. Analizu ćemo tako temeljiti na dokumentima koji su nam bili dostupni, a to je, osim Plana upravljanja, dokument naslova “Retencija Drežničko polje. Studija utjecaja zahvata na okoliš. Glavna ocjena prihvatljivosti zahvata za ekološku mrežu”, iz 2013., koji je izradila tvrtka Elektroprojekt d.d. za naručitelja, HEP. On je, kako je i za očekivati od tog žanra, pisan suhim birokratskim jezikom, a tvrdnje su potpuno afirmativne prema projektu. Njegov je “[c]ilj [...] utvrditi da li zahvat ima značajan negativan utjecaj, što bi odgovaralo vrijednosti -2 na skali za procjenu stupnja utjecaja zahvata. Ostale vrijednosti u navedenoj skali (-1, 0, +1, +2) odgovaraju zaključku da ‘zahvat nema značajan negativan utjecaj’” (Retencija Drežničko polje 2013: 9, u daljnjem tekstu GO). Proklamirani cilj retencije Drežničko polje, prema ovom dokumentu, jest “iskoristiti prirodna plavljenja, tako da se voda zadrži u polju najviše do 15 dana duže od planiranog plavljenja, kako bi se smanjili preljevi na brani Sabljaci i tako voda bolje energetski iskoristila te kako bi se smanjile poplave u ogulinskom području” (GO 2013: 11). Prema autorima dokumenta, on neće značajnije utjecati na područje ekološke mreže.¹⁷ Također se na više mjesta izražava sigurnost kako ne može doći do ugrožavanja staništa u području ekološke mreže.¹⁸ Ne očekuju “značajan utjecaj” ni na stanište čovječje ribice (ibid.). Utjecaj na životinje tijekom izgradnje objekata povezanih s retencijom bit će “kratkoročan”, “lokalan i kratkotrajan”, “privremen i mali do umjereni”, “kratkoročan” (ibid.), “mali i direktan” (ibid.: 76). Isto tako, “utjecaj može biti značajan tijekom izgradnje ukoliko se ne pridržava svih mjera predostrožnosti tijekom gradnje, budući da se ovdje radi o manjim objektima i *manjim građevinskim radovima ne očekuje se značajan utjecaj*” (ibid., kurziv autorice). Kada, međutim, čitamo opis zahvata, i laičkom oku jasno je kako se ne radi o *manjim građevinskim radovima* budući da se brtvljenje ponora namjerava izvesti ubrizgavanjem cementne smjese u ponore, čime bi se povećala njihova nepropusnost (GO 2013: 39).

Drežničko polje je krško polje, dio “[posebne] vrste krajolika koji sadrži špilje i prostrane podzemne vodne sustave, koji se razvija na posebno topivim stijenama, poput vapnenca, mramora i sadre” (Ford i Williams 2007: 1). Krški krajolici iznimno su važni budući da “otprilike 20–25% svjetske populacije uvelike ovisi o podzemnim vodama u kršu” (ibid.).

¹⁷ “Procijenjeno je da izgradnja retencije Drežničko polje neće imati značajno negativni utjecaj na ciljeve očuvanja i cjelovitost područja ekološke mreže” (GO 2013: 96)

¹⁸ Sljedeći primjer odnosi se na podzemna staništa: “Konačno, potencijalna ugroza podzemnih staništa postoji kroz njihovo zagrijavanje, koje u slučaju retencije može biti posljedica izlivanja vode povišene temperature ili uslijed unosa veće količine organske tvari u podzemlje koja posljedično povećava temperaturu uslijed razgradnje organskih tvari, vjerojatnost do pojave ovakve situacije je manja, jer će se manipulacija vode vršiti u izvan vegetacijskom razdoblju, kada su temperature zraka niže, *te se ovakav scenarij ne može dogoditi*” (GO 2013: 75, kurziv autorice).

Derek C. Ford i Paul Williams, u drugom izdanju svog djela koje se smatra “biblijom krša” (Lučić 2009: 6), navode kako “iskustvo pokazuje da su krški ekosustavi, u usporedbi s većinom drugih prirodnih sustava, posebno krhki i ranjivi” (2007: 471). Navode kako ljudsko djelovanje u kršu može biti vidljivo daleko od samog mjesta određene aktivnosti “putem hidroloških procesa koji se događaju uglavnom pod zemljom i daleko od pogleda; tako njihov utjecaj često nije očit dok daleko ne uznapreduje” (ibid.). Isto tako, čak i ljudsko djelovanje onkraj krškog krajolika često utječe na sami krš, pa “ljudske aktivnosti, bez obzira na to događaju li se na krškim ili nekrškim uzvodnim područjima, mogu rezultirati značajnom degradacijom krškog ekosustava” (ibid.).

4. RASPRAVA

Kako smo napomenule u uvodu, prije nego što se Drežničko polje profiliralo kao samostalna tema istraživanja, iskaze o njemu bilježili smo pri istraživanju drugih tema i u različitim dionicama istraživanja. Ti iskazi odnosili su se na ekosustav polja i njegove geološke specifičnosti, ali i na interakcije ljudi s njim i ulogu polja u svakodnevnom životu. Ta interakcija bila je vezana ponajviše za košnju trave u polju i ispašu stoke, što su bile aktivnosti usklađene s prirodnim režimom plavljenja. Tako se trenutačna zapuštenost polja i obraslost u neprohodnu travu javlja kao trop koji u razgovorima signalizira depopulaciju Drežnice, preuzimanje terena od strane prirode, budući da se zbog depopulacije broj stoke drastično smanjio, odnosno gotovo nestao. Ovaj trop često je uparen s iskazima o vlastitoj marginalizaciji, koja se, osim u odseljavanju uglavnom mladog stanovništva, očituje i u malom broju školske djece, nedostatku osnovnih usluga i prometnoj izoliranosti sela. Tu valja spomenuti i žal za kratkim periodom “partizanske slave”, koji je poslijeratnoj Drežnici – unatoč brojnim problemima ratnih trauma, “kolonizacije” u Vojvodinu i sl. – osigurao nikada ranije ostvaren “simbolički kapital” zasnovan na herojskoj ulozi u Drugom svjetskom ratu. Nakon što je početkom 1990-ih izgubila prefiks “Partizanska”, Drežnica i cijeli drežnički kraj postaju slijepa pjega na karti Hrvatske. To nije posljedica samo difamacije partizanstva i diskriminacije srpskog stanovništva u Hrvatskoj, radi kojeg možemo govoriti o paradigmatom primjeru politički motivirane (post)socijalističke izgradnje i razgradnje kulturnog sjećanja, već i marginalizacije ovoga kraja kao njegova trajnog obilježja, što zbog složene geopolitičke uloge, što zbog zahtjevne geomorfologije terena.

Iz osjećaja vlastite marginaliziranosti dijelom u iskazima proizlazi i revoltiranost jednog dijela mještana prema projektu retencije, koji, osim što na njega općenito gledaju sa sumnjom u korupciju i, kako kažu, “pranje novca”, vide i kao potencijalno uništenje vlastitog prirodnog okoliša za (sumnjivu) dobrobit izmještenu u drugu zajednicu i kao određenu vrstu “infrastrukturnog nasilja” (Murray Li 2018). Neki od mještana su tako i javno istupali protiv zahvata, a obratili su se i okolišnoj udruzi Eko Pan iz Karlovca. Udruga je i ranije, prije kontakta s mještanima, bila upoznata s projektom te poduzela pravne korake koji su propitivali legitimnost zahvata i to su propitivanje temeljili na činjenici što je projekt

dobio pozitivno mišljenje Ministarstva zaštite okoliša na temelju zastarjele Studije utjecaja. Nakon što su tužbe odbačene na instancama prvostupanjskog suda u Rijeci i Visokog upravnog suda, udruga se obratila Ustavnom sudu, koji predmet još nije riješio. Slično kao i dio mještana, član udruge izražavao je sumnju u smislenost takvog, po njegovu mišljenju, opsežnog zahvata nepredvidivih posljedica i upitne isplativosti. Tu je sumnju izrazio u komunikaciji s mještanima te u intervjuu provedenom u svrhu ovog istraživanja:

Mislim, zahvat je ogroman. Ono, upumpavanje betona, to je samo znači već vrlo rizična stvar jer podzemlje je, da se razumijemo, u Hrvatskoj vrlo razvijeno. Hrvatska je jedna, po tim biološkim aspektima, vrlo, reko bih, bogata zemlja u tom aspektu, a to je područje koje, iako mi imamo bogatu tradiciju speleologije, ono, podzemlje još debelim dijelom nije istraženo. Mi zapravo ne znamo što se dole događa. A ulaženje u bilo kakve projekte, iz okolišnih aspekata, ne bi trebalo se realizirati dok ne dobiješ odgovore istraživanjima na neka pitanja, što sve ta studija u to vrijeme zapravo te elemente nije ispunjavala. Ako postoji sumnja da može imati značajne negativne utjecaje, ne bi projekt, iz okolišnog aspekta, trebao ići dalje dok se ne naprave neka adekvatna istraživanja. Sve to je nedostajalo u tom području i sve to zapravo iz tog okolišnog aspekta je vrlo, vrlo rizično i pitanje je uopće svrhovitosti toga, dobivanja te minorne količine energije takvim manipuliranjem.

Pravne aktivnosti udruge dovele su do zastoja u provođenju projekta. Kazivači s kojima smo razgovarale to su protumačili kao potvrdu vlastite sumnje u korupciju i “pranje novca”. Dio njih s udrugom je dijelio strah od nepredvidivih posljedica zadiranja u prirodni okoliš, izražavajući “tenziju između tehničkog napretka i njegova naličja” (Anand et al. 2018: 3). Opisani diskontinuitet u provođenju projekta i diskrepancija između idealno zamišljenog plana iznesenog u glavnoj ocjeni i društvene stvarnosti u kojoj on treba biti proveden ukazuju nam na važnost procesualnog promatranja infrastrukture jer infrastrukturne projekte ne obilježava uvijek linearna temporalnost, njihova izvedba često je obilježena diskontinuitetima: “jednom kada infrastrukturni projekt započne, on ne mora nužno biti i dovršen. On može biti obustavljen ili napušten, odgođen ili njegova izvedba produljena. Napuštanje i obustava mogu biti rezultat društvenih i političkih prijevora povezanih s projektom ili tehničkih, političkih i financijskih neuspjeha” (ibid.). Drugim riječima,

[a]ko o infrastrukturi umjesto kao o “dovršenom” proizvodu na karti planera razmišljamo kao o nečemu što se razvija tijekom puno različitih momenata i ima neujednačene temporalnosti, dobit ćemo sliku u kojoj je društveno i političko [tj. revolt dijela mještana, djelovanje okolišnih udruuga i historijski situirani zakonski alati koji su im na raspolaganju, sumnje u korupciju, osjećaj marginaliziranosti] jednako važno kao tehničko i logističko [opis plana izvođenja radova i tehnike koje će se pritom koristiti, izneseni u Glavnoj ocjeni]. (ibid.)

Kao kontrapunkt ranije navedenog tehno-birokratskoj samouvjerenosti stoje medijski zapisi, glasovi mještana i članova okolišnih udruuga o infrastrukturnom procesu retencije i osjetljivosti krškog krajolika, koji puno snažnije rezoniraju sa stavom da “kako ljudi interveniraju u klimatske, geološke i evolucijske procese u antropocenu (Chakrabarty 2009), učinci i budućnost modernih infrastrukturnih procesa sve su slabiji” (Anand et al. 2018: 8). Jedan od naših sugovornika, mještananin, tako nam je na primjeru jednog od ekosustava

prisutnih u polju, onog hrasta lužnjaka (koji endemski raste u Drežničkom polju), hrušta (hrastovog štetnika, koji polaže jajašca u zemlju), divljih svinja (koje uništavaju jajašca hrušta i tako umanjuju njegovu štetnost za hrast) i naposljetku čovjeka koji remeti ovu ravnotežu odstrelom divljih svinja, ilustrirao kako svako zadiranje u ekosustav remeti njegovu ravnotežu, a ono “što snađe životinje, snaći će i ljude”. Isti kazivač, a i drugi sugovornici, više su puta izražavali sumnju u to kako će se plavljenje polja zaista produljiti *samo* predviđenih 15 dana, kako navodi Glavna ocjena, te bojazan da će duže zadržavanje vode u polju poremetiti mikroklimu, uzrokovati najezde komaraca te dovesti do ugrožavanja dijelova naselja koji se nalaze neposredno uz polje. Čini se kako su ovi glasovi, za razliku od samouvjerenosti Glavne ocjene, puno svjesniji opasnosti od propusta i nepredvidivih posljedica infrastrukture, tenzije “između težnje i neuspjeha, zadovoljavanja potreba i degradacije te tehničkog napretka i njegova naličja” (Anand et al. 2018: 3).

Osim protivljenja nekih od mještana s kojima smo razgovarali, o problemu retencije izvještavali su, doduše rijetko i sporadično, i neki mediji. Bilježimo tako članak iz tjednika *Novosti* datiran 9. ožujka 2020. u kojem dvoje mještana, protivnika projekta retencije, osim bojazni u vezi s poremećajima u ekosustavu i mikroklimi, iznose i afektivnu povezanost s prostorom Drežničkog polja:

Ovdje sam rođena. Ta naša zemlja skupo je plaćena. Naši prađedovi su za tu zemlju prodali par volova, a današnji je vlasnici daju državi za džaba. [...] Kažu da je vrijednost projekta 800 milijuna kuna, a ljude se isplaćuje po nekoj bijednoj cijeni od devet kuna po kvadratnom metru. Od tih 800 milijuna Drežnica neće dobiti ništa: ni jedne jedine lipe, ni jedno otvoreno radno mjesto, a naša će priroda biti uništena. (Arbutina 2020)

Sugovornica *Novosti* ovdje se referira na poziv za prodaju privatnih parcela zahvaćenih zahvatom za koje je bio ponuđen iznos od “bijednih” devet kuna po kvadratnom metru (ibid.). Ovaj iskaz priziva jedan od standardnih tropa diskursa o infrastrukturi, onaj o “obećanju” infrastrukturnih zahvata kao “izvora posla, pristupa tržištu, akumulacije kapitala, javnih usluga i sigurnosti. S druge strane, zajednice širom svijeta suočavaju se s kontinuiranim problemima vezanima za isporuku usluga, uništenje i napuštenost te infrastrukturu koriste kao mjesto političkih zahtjeva, ali i osporavanja” (Anand et al. 2018: 3).

Drugi medijski tekst u formi reportaže nešto je opsežniji te projekt retencije stavlja u širi kontekst baštine drežničkog kraja i problema zaštite krša i endemskih životinjskih vrsta, poput ugrožene kapelske svjetlice (Lučić 2022). U članku se daje kratki pregled planiranog zahvata, pravne aktivnosti udruge Eko Pan te citiraju iskazi mještana. Posebno je zanimljiv sljedeći dio:

Blic anketa među skupinom muškarca koji su u nedostatku kafića ispijali piva u središnjem parku pokazala je očite manjkavosti u poznavanju prirodne baštine krških polja. Primjerice, nitko nije znao za naziv i vrijednosti ribe koja nastanjuje polja od Drežničkog na sjeveru, preko Crnac polja do Stajničkog na jugu. Znanstvenici je smatraju iznimno zanimljivom i ugroženom. Nisu bili upoznati ni sa čim u vezi izgradnje retencije na Drežničkom polju za potrebe hidroelektrane Gojak kod Ogulina, nego su pri oduzimanju

zemlje bili dovedeni pred svršen čin. Dobili su smiješno male iznose od oko devet kuna za metar, a onima koji su tražili više bilo je zapriječeno da će biti izvlašteni, kaže Branka Radulović i napominje: “Ja sam ostala među zadnjima, ali sam se nagodila i dobila tri do četiri puta veću cijenu od one koje su davali drugima. Da smo zajedno nastupili, možda smo mogli odbiti projekt”, kaže ona. “No dečki iz parka kažu da ih zemlja ne zanima jer je ionako nema tko raditi”. (Lučić 2022)

I same smo se u tijeku terenskog istraživanja i razgovora s mještanima suočavale s ambivalentnim odnosom prema projektu retencije, koji se kretao od otpora preko rezignacije do vjere u potencijal projekta za turistički razvoj Drežnice, na koji nam je ukazao jedan od sugovornika, bivši ugostiteljski radnik u restoranu na jezeru Sabljaci kod Ogulina. Dok su se jedni bojali učinaka projekta za život i budućnost ionako već malobrojnih preostalih stanovnika, ne vjerujući u obećanje infrastrukture, drugi su izražavali apatiju povezanu s depopulacijom i osjećajem marginaliziranosti. Tako nam je jedan od kazivača, na traženje kontakata ljudi koji su ipak odlučili prodati privatne parcele u polju za potrebe izgradnje pristupne ceste “za bijednih devet kuna po kvadratnom metru”, rekao kako “njih nije briga što će se desiti s poljem i klimom. Teško ćeš naći nekog normalnog da popričaš s njim o tome”.

5. ZAKLJUČAK

U raspravi o odnosu čovjeka i plavnih krških polja André Blanc ističe da se nikada kroz povijest, pa ni tih 1950-ih godina kada piše svoju ekohistorijsku studiju zapadne Hrvatske, nije radilo o tome

da se priječe poplave, što bi bilo nemoguće na današnjem stupnju tehnološkog razvoja, već da se krati njihovo trajanje. [...] Važno je osigurati da otvori ponora progutaju što veću količinu vode, osobito pri kraju sezone poplava. Najbolji način je spriječiti da se zakrči ponor: to stajalište zastupaju inženjeri vodogradnje čiji proračuni pokazuju da bi polja mogla prehranjivati peterostruko veći broj stanovnika (od broja iz 1940. g.) kada bi se skratilo trajanje poplave. Neki su pokušaju već donijeli rezultate: proširivanje ponora Zrnić omogućuje odvod vode već u roku od 9 dana. Plan zaštite i asanacije glavnog drežničkog polja omogućit će pražnjenje pomoću podzemnog kanala. (Blanc 1957/2003: 38).

Da parafraziramo ranije citirana pitanja Andrea Blanca: Tko se, dakle, danas zalaže za uvođenje i širenje inovacija? Kome je u interesu da se one usvoje, tko od toga ima koristi? “Većina reformi i inovacija”, govore nam ekohistorijski uvidi, “imala je neki drugi cilj, a ne neposredno poboljšanje seljačkog života” (ibid.: 267). Ti nam uvidi pokazuju da se tendencija regulacije vode retencijom, odnosno zadržavanjem vode, javlja tek krajem 80-ih godina 20. stoljeća, a u djelo nastoji provesti narednih desetljeća obilježenih brojnim aferama tvrtke koja projekt provodi, s proklamiranim ciljem korištenja prirodnog plavljenja, “kako bi se [...] voda bolje energetski iskoristila” (GO 2013: 11). Od vjekovne ideje smanjenja plavljenja radi zadržavanja lokalnog stanovništva i podizanja poljoprivrednih kapaciteta,

cilj je ostao podizanje profita kroz “energetsku učinkovitost”. Proces pregovaranja s nezadovoljnim mještanima pritom je obilježen pacifiziranjem kroz iznuđivanje, uštkavanje i poniženje lokalne zajednice.

Infrastrukturni zahvati, barem u svojoj kejnzijanskoj konjunkturi, podrazumijevaju projekciju u budućnost, sadašnje obećanje budućeg boljitka (Anand et al. 2018: 27). Neki recentniji primjeri iz Hrvatske, poput Pelješkog mosta, dugo su u javnosti figurirali upravo u tom ključu: dugoočekivana dobrobit spajanja krajnjeg juga zemlje s njezinim ostatkom, projekt je to koji “signalizira želje, nadu i težnje društva, ili njegovih vođa. Države-nacije često grade infrastrukturu ne radi stvarne potrebe, već da bi pokazale kako je država-nacija napredna i moderna” (ibid.: 19). Neki drugi primjeri, međutim, poput Hidroenergetskog sustava Kosinj, figuriraju puno ambivalentnije. Dok obećavaju dobrobiti, poput “rasta BDP-a, mogućnosti angažmana domaće industrije na izgradnji HES Kosinj, najviše iz građevinskog sektora, preko povećanog zapošljavanja lokalnog stanovništva u turizmu i drugim uslužnim djelatnostima” (Smolčić 2021), uključuju i preseljenje stanovnika koji žive na tom području. Ovakvi projekti često podrazumijevaju “izmještanje milijuna stanovnika kako bi redistribuirali resurse relativno moćnijoj manjini” (Anand et al. 2018: 10). Također, oni se često izvode u marginaliziranim zajednicama, kako se samopercipiraju i Drežničani, a ta marginalizacija, uparena s depopulacijom, lošom ekonomskom situacijom i prometnom izoliranošću, doprinosi manjoj vidljivost takvih zahvata u javnosti i slaboj mogućnosti mobilizacije protiv projekta koji se smatra štetnim, koji u sebi ne sadrži pozitivnu projekciju u budućnost ni “obećanje” infrastrukture. Upravo suprotno, na njega se gleda kao na katalizatora daljnje depopulacije i smanjenja kvalitete života.

Iako je doseg našeg zagovaranja kao znanstvenica ograničen, ipak smatramo da je važno pisati i govoriti o ovakvim zajednicama, i to iz perspektive ovakvih infrastrukturnih zahvata jer su “infrastrukture produktivna mjesta za propitivanje konstituiranja, održavanja i reprodukcije političkog i ekonomskog života” (Anand et al. 2018: 3).¹⁹

LITERATURA I IZVORI

- Anand, Nikhil, Akhil Gupta i Hannah Appel, ur. 2018. *The Promise of Infrastructure*. Durham, London: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9781478002031>
- Arbutina, Paulina. 2020. “Za sitniš nas brišu s ognjišta”. *Novosti*, 9. ožujka. Dostupno na: <https://www.portalnovosti.com/za-sitnis-nas-brisu-s-ognjista>.
- Blanc, André. 1957./2003. *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*. Zagreb: Prosvjeta.
- Buier, Natalia. 2023. “The Anthropology of Infrastructure. The Boom and the Bubble?”. *Focaal. Journal of Global and Historical Anthropology* 95: 46–60. <https://doi.org/10.3167/fcl.2022.012401>

¹⁹ Ovaj rad je nastao u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu *Digitalna mrežna, prostorna i (kon)tekstualna analiza umjetničkih fenomena i baštine 20. stoljeća* (DIGitART, 2023.–2027.) koji financira Europska unija – NextGenerationEU.

- Buczynski, Alexander. 2016. "Trendovi u historiografiji o Vojnoj krajini u Hrvatskoj poslije 1959. godine". U *Zbornik Franz Vaniček*. Stanko Andrić i Robert Skenderović ur. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Chakrabarty, Dipesh. 2009. "The Climate of History. Four Theses". *Critical Inquiry* 35/2: 197–222. <https://doi.org/10.1086/596640>
- Chvala, Josip. 1893. "Uređenje ponora u kršu". *Viesti Društva inženira i arhitekta* 14/3: 31–35.
- Delort, Robert i Francois Walter. 2002. *Povijest europskog okoliša*. Zagreb: Barbat.
- Dronjić, Matija. 2012. "Prilog istraživanju predaja o starom narodu na području Like i Podgorja". *Senjski zbornik* 39/1: 133–153.
- Ford, Derek C. i Paul Williams. 2007. *Karst Hydrology and Geomorphology*. Chichester: John Wiley and Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118684986>
- Fürst-Bjeliš, Borna, Marin Cvitanović i Hrvoje Petrić. 2011. "Što je povijest okoliša u Hrvatskoj?". U *Što je povijest okoliša?* Borna Fuerst-Bjeliš, ur. Zagreb: Disput, 175–198.
- Giron, Antun. 1982. "Drežnica kao središte društveno-političkih organizacija kotara Ogulin i okruga Gorskog kotara". U *Partizanska Drežnica*. Đuro Zatezalo, ur. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 404–415.
- Hulina, Nada. 2007. "Flora i vegetacija Drežničkog polja". *Agronomski glasnik* 96/4: 255–276.
- Ivošević, Lako i Mihael Sobolevski. 1982. "Drežnica između dva svjetska rata". U *Partizanska Drežnica*. Đuro Zatezalo, ur. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 49–67.
- Karlavaris, Vojislav, Zdenko Sila i Miro Rodina. 1972. *Prostorno-urbanističko rješenje Partizanske Drežnice*. Rijeka: Ekonomski institut Rijeka, Urbanistički institut Rijeka.
- Lapaine, Valentin. 1891. "Tekućice u krasu". *Viesti društva inženira i arhitekta* 12/2: 17–19.
- Lučić, Ivo. 2022. "Reportaža. Drežnica: Obilje baštine koja se potiskuje i uništava". *Glas Istre*, 9. listopada. Dostupno na: <https://www.glasistre.hr/hrvatska/reportaza-dreznica-obilje-bastine-koja-se-potiskuje-i-unistava-822887> (pristup 21. 5. 2024.).
- Lučić, Ivo. 2009. *Povijest Dinarskog krša na primjeru Popovog polja*. Doktorska disertacija. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za podiplomski študij.
- Malm, Andreas. 2018. "In Wildness Is the Liberation of the World. On Maroon Ecology and Partisan Nature". *Historical Materialism* 26/3: 3–37. <https://doi.org/10.1163/1569206X-26031610>
- Maravić, Manojlo. 1982. "Iz prošlosti Drežnice do 1918. godine". U *Partizanska Drežnica*. Đuro Zatezalo, ur. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 11–48.
- Metikoš, Draganja. 1982. "Kulturno-prosvjetna djelatnost u Drežnici tokom NOR-a". U *Partizanska Drežnica*. Đuro Zatezalo, ur. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 547–565.
- Murray Li, Tania. 2018. "After the Land Grab. Infrastructural Violence and the 'Mafia System' in Indonesia's Oil Palm Plantation Zone". *Geoforum* 96: 328–337. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.10.012>
- Roksandić, Drago. 2018. *Čovjek i prostor, čovjek u okolišu. Ekohistorijski ogledi*. Samobor: Meridijani.
- Roksandić Drago i Vedran Mučić, ur. 2021. *Zbornik o Vojnoj krajini. Vojna krajina u suvremenoj historiografiji. Zbornik radova s međunarodnim sudjelovanjem*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Schindler, Seth i J. Miguel Kanai. 2021. "Getting the Territory Right. Infrastructure-led Development and the Re-emergence of Spatial Planning Strategies". *Regional Studies* 55/1: 40–51. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1661984>
- Smolčić, Mario. 2021. "HES Kosinj u Lici će stvoriti novo akumulacijsko jezero. Ovako bi trebalo izgledati". *Novi list*, 15. srpnja. Dostupno na: <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/like-senj/sklopljen-ugovor-o-strateskoj-investiciji-hes-kosinj-trebao-bi-postati-nova-gospodarska-uzdanica-like/> (pristup 6. 5. 2024.).

- Sobolevski, Mihael. 1971. *Partizanska Drežnica*. Ogulin: Zavičajni muzej.
- Tus, Andrija. 1982. "Četrnaesta primorsko-goranska brigada". U *Partizanska Drežnica*. Đuro Zatezalo, ur. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 225–253.
- Valentić, Mirko. 1990. "Osnovni problemi prometne integracije i jadranske orijentacije hrvatskoga poduzetničkog građanstva u XIX. stoljeću". *Povijesni prilozi* 9/9: 37–84.
- Zrnić, Đuro. 1982. "Poslijeratni razvoj Partizanske Drežnice". U *Partizanska Drežnica*. Đuro Zatezalo, ur. Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 684–700.

ARHIVSKI IZVORI I NEOBJAVLJENA PISANA GRAĐA

- Radna bilježnica Čedomira Radulovića. Privatna arhiva Jasne Radulović.
- Trbović, Gojko. 1989. "Sećanja Gojka Trbovića – Čošana o aktivnosti KPJ pre rata i u toku NOB-a u Partizanskoj Drežnici" (neobjavljeni rukopis).
- HR-DARI-56, Državni arhiv u Rijeci, Kotarski tehnički ured Sušak 1850.–1945., Kutija 9.

STUDIJE

- "Plan upravljanja područjem [sic!] Drežničkog polja i Polja Lug". 2009. Domžale: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zaštita prirode, Republika Hrvatska, OIKOS, COWI.
- "Prostorni plan područja posebne namjene Spomen područje Partizanska Drežnica i Brinjski gornji kraj". 1980. Rijeka: Urbanistički institut u Rijeci.
- "Retencija Drežničko polje. Studija o utjecaja zahvata na okoliš. Glavna ocjena prihvatljivosti zahvata za ekološku mrežu". 2013. HEP proizvodnja, Elektroprojekt d.d.
- "Spomen lokaliteti, historijski događaji i značajna mjesta u Brinjskom gornjem kraju. Dokumentacija za Spomen područje Partizanske Drežnice i brinjskog gornjeg kraja". 1978. Otočac.
- Stojić, Iva, Sanja Horvatinčić et al. 2020. "Arheološko istraživanje – probno iskopavanje. Stručno izvješće o arheološkom iskopavanju na lokalitetu 'Špilja s križevima' u Drežničkom polju 1.–7. rujna 2020.". Zadar, Zagreb, Cambridge, Durham, Santiago de Compostela.
- Žuvela, Ivo, Boško Končar, Mihael Sobolevski i Milica Vranić. 1972. *Valorizacija prirode i lokaliteta NOB u Partizanskoj Drežnici*. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci.

DECEPTIONS OF INFRASTRUCTURE: AN ANTHROPOLOGICAL AND ECO-HISTORICAL STUDY OF HYDROLOGICAL INTERVENTIONS IN DREŽNIČKO POLJE

This article presents an analysis of the effects of infrastructural interventions in the natural environment of Drežnica, based on many years of field research and an interdisciplinary approach to methodology. In this way, it contributes to a more nuanced understanding of the historical, social, and economic elements of the relationship between humans and the natural environment, as key notions of modernity. Several questions are addressed: who manages the karst landscape, using which technology, promising which results, under which circumstances, and whose interest it is to protect the landscape. These questions are considered from a longer historical perspective, with

a focus on changes in the management model of Drežničko polje. Relying on published and archival sources, the article sets a broader eco-historical framework for the analysis of the contemporary anthropogenic impact on Drežničko polje, using the example of the current project of its retention. The effects of hydro-engineering operations on the local community are viewed through the analytical prism of processual anthropology of infrastructure, based on the analysis of the bureaucratic discourse of environmental policy studies and interviews with members of the local community and environmental organizations.

Keywords: anthropology of infrastructure, ecohistory, karst field, sinkholes, Drežničko polje, Drežnica, memorial landscape, commodification of nature